

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 3

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНОЇ ФІЛОЛОГІЇ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 3

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2020

УДК 81'37

М 74

Рецензенти:

Леміш Н.Є. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Толчеева Т.С. доктор філологічних наук, професор
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова (м. Київ)

Рекомендовано до друку вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 5 від 28 травня 2020 р.*)

Колектив авторів:

Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М., Кінащук А.В., Кучма Т.В.,
Мізін К.І., Орел І.І., Павлова О.І., Павловська Л.О., Славова Л.Л., Тропіна Н.П.,
Чеберяк А.М.

Мовна концептуалізація ментального простору людини :
М 74 колективна монографія / кол. авт. ; голов. ред. О. Деменчук. Рівне: РДГУ,
2020. 135 с. (Історія та сьогодення філологічної науки ; т. 3).

Linguistic conceptualisation of person's mental space : Collective
work / auth. ; O. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2020. 135 p. (History and
Contemporaneity of Philological Science ; v. 3).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є проблематика мовної реконструкції ментального світу людини. На матеріалі германських та слов'янських мов (англійська, німецька, чеська, польська, болгарська, українська, російська) розглянуто низку актуальних питань, присвячених семантичному моделюванню ментального простору людини, аналізу концептів ментальних ситуацій, вивченню природи функціонування ментальних образів, дослідженню властивостей ментальних категорій.

The collective work deals with the linguistic reconstruction of person's mental world. Based on the Germanic and Slavic languages (English, German, Czech, Polish, Bulgarian, Ukrainian and Russian), the paper focuses on the topical issues related to the semantic modelling of person's mental space, the analysis of mental situation concepts, the study of mental images functioning, the investigation of mental category features.

УДК 81'37

© Автори публікацій, 2020

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2020

ЗМІСТ

**МЕНТАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ
У ВИМІРІ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМ**

Кінащук А.В. ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ КАТЕГОРІЙ РАЦІОНАЛЬНОСТІ ТА ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ: ВІД ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНОЇ ДО СИНЕРГЕТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ	6
Славова Л.Л. ПОНЯТТЯ РОЗУМІННЯ ТА НЕРОЗУМІННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	19

**МЕНТАЛЬНІ СИТУАЦІЇ
У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ**

Аладько Д.О. МЕНТАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА І ПОВЕДІНКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	28
Деменчук О.В. МОДЕЛІ СЕМАНТИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ ЛЕКСИКИ ДЕВІАНТНИХ МЕНТАЛЬНИХ СТАНІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)	40
Кучма Т.В. ВЕРБАЛЬНІ АСОЦІАЦІЇ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МОВ)	55
Мізін К.І. ОБ'ЄКТИВАЦІЯ СМИСЛІВ ДУРОСТІ У ГАСТРОКОНЦЕПТАХ (НА МАТЕРІАЛІ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ, НІМЕЦЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ) ...	63
Павловська Л.О. АРХЕТИПНІ МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ В СЕМАНТИЦІ ВЕРБАЛЬНИХ ФОРМУЛ ПОБАЖАНЬ У РІЗНОСТРУКТУРНИХ МОВАХ ...	70

**МЕНТАЛЬНІСТЬ
У НАЦІОНАЛЬНІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Орел І.І. ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З ФОЛЬКЛОРНИМ КОМПОНЕНТОМ	80
Павлова О.И. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО ТЕРМИНОПОЛЯ «МЕНТАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ЧЕЛОВЕКА»	92
Тропина Н.П. ВТОРИЧНЫЕ ПРЕДИКАТЫ МЕНТАЛЬНОСТИ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ	102

**МЕНТАЛЬНІ МОДЕЛІ
У ВИМІРІ ЛІНГВОДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИК**

Чеберяк А.М. МОВНИЙ ПОРТРЕТ Д. ТРАМПА У ЛІНГВО- КОГНІТИВНОМУ ТА КОМУНІКАТИВНОМУ АСПЕКТАХ	113
---	------------

**МЕНТАЛЬНІ ОБРАЗИ
У ПРОСТОРИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Калініченко М.М. ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ОБРАЗ ЛЮДИНИ В ЛІТЕРАТУРІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОГО РОМАНТИЗМУ	126
---	------------

МЕНТАЛЬНІ СИТУАЦІЇ У ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Аладько Д.О.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

МЕНТАЛЬНО-ЕМОЦІЙНА І ПОВЕДІНКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДИНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ НОМІНАЦІЙ ПОСУДУ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Під характеристикою людини засобами назв посуду розуміється їх використання на позначення частин тіла людини, людини в цілому, її поведінки та рис характеру тощо. Номінації такого типу можуть бути мотивованими зовнішньою, фізичною подібністю частини тіла до предмета посуду, загальним сприйняттям людини як умістища та різноманітними асоціаціями. Наївній мовній свідомості взагалі притаманна асоціація людини з предметом посуду. С. М. Толстая відзначає подібність локусу-вмістища (артефакту) та людини (чи її органів) (Толстая, 2008, с. 85). Дуже важливим принципом розуміння символіки посуду в цілому є його антропоморфізм, що виявляється як на рівні лексики, так і у фольклорній традиції, де посуд народжується і помирає, захищає і шкодить (СД, 1995, с. 526). Одним із принципів поєднання концептуальних сфер є побутоцентризм, тобто назви предметів побуту використовуються на позначення психологічної, інтелектуальної, соціальної діяльності людини (Селіванова, 2004, с. 41-52).

Уподібнюючи людину до вмістища взагалі, лексико-семантичні варіанти на позначення особи можуть бути мотивовані тими чи іншими якостями посуду, які стають мотиваційними ознаками для найменування людини.

Базова асоціація голови людини з предметом посуду приводить до подальшого асоціативного сприйняття функціонування посуду як розумової діяльності людини. Цей мотив вербалізується як в англійській, так і в українській мовах: *макітра варить* «голова

думає» (УРФТС, с. 84); *казанок, баняк варить* (ФСУ, с. 17); *голова макітриться* «кружиться» (СУМ, т. 2, с. 399); *у голові замакітрилося* «запаморочення» (ФСУ, с. 461); *use one's noggin* «користуватись головою, думати» (DAI, с. 731); *put that in your jug* «візьми собі в голову і подумай» (ТТЕМ, с. 351).

Про розумну людину можуть сказати *У нього добра макітра розуму*, якщо хтось правильно вирішив завдання, вдало зробив щонебудь, говорять *макітра зварила* (ФСУ, с. 461).

Номінації посуду в обох зіставлюваних мовах використовуються також для позначення розумово обмеженої людини. Англійські номінації *jug-head* «вперта, тупа людина» (ТТЕМ, с. 333); *jarhead* (WW, с. 48) прирівнюють голову недалекої людини до глечика за кількістю розуму. На основі назви посуду побудований і зворот *off his rannikin* (від *rannikin* «чашка, миска») (ТТЕМ, с. 176). Найменування *crack-pot, cracked as a broken pot* «розумово неповноцінна, божевільна людина» (ТТЕМ, с. 333) характеризують людину з точки зору її розумових здібностей, реалізуючи асоціацію розбитого горщика, що не є придатним для господарських функцій, із головою, що неспроможна мислити. Образ розбитої посудини для позначення нерозумності фіксується і в українській мові: *голова як розбитий горнець* «забудькувата, нетямуща людини» (ССНП, с. 38); *обручі розсихаються* (асоціація з руйнацією діжі) (ФСУ, с. 575); *губити обручі від макітри* (ФСУМ, с. 130). Зазначимо, що Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають метафору «психіка – це ламкий предмет» однією з типових онтологічних метафор (Лакофф, 1990, с. 405-410).

Ідея «неповна розуму» реалізується і через порівняння порожнього посуду з порожньою головою: *мати порожню макітру* (ФСУ, с. 181); *голова як казан, а розуму ні ложки* (РУССВ, с. 80); через асоціацію незаповненості посудом буфета: *doesn't have all (one's) cups in the closet* (WW, с. 342). «Розумова пустота голови-вмістища» може бути позначена і через образ її наповненості чимось стороннім, як це відбувається у фразеологізмі *горобці цвірінькають у макітрі* (ФСУ, с. 191). Розуму в людини може бути *як у дірявому горщику* «дуже мало»; *пам'ять стала, як те решето* (ФСУ, с. 192; с. 606); *голова як решето* (РУССВ, с. 296).

В українській мові також існують компаративи, що порівнюють голову людини за розумовими здібностями з предметом посуду: *голова як довбня* «тупа, некмітлива людина»; *дурний як довбня*; *дурний як ступа*; *тупий як товкач у ступі* (ССНП, с. 38, с. 48, с. 148, с. 152); *Чи діжа зніжилась, чи хазяйка сказалась* (УПП, с. 251). Із

мотивом порожнього вмістища, як чогось неправильного, неприродного, пов'язане й порівняння *дивиться як баран в порожнє відро* «дивиться тупо» (ССНП, с. 12).

Ментальна обмеженість особи позначається і в номінативних одиницях, що ототожнюють здатність посуду вмістити лише певну кількість речовини з обмеженістю людського мозку. Для ілюстрації наведемо англ. прислів'я *A vessel holds only its fill* «здатність особи навчатись обмежена її інтелектом» (букв. «посудина вміщує лише стільки, скільки може вмістити») (ТТЕМ, с. 333), *to put a quart into a pint pot* «людина з обмеженим розумінням» (букв. «вмістити кварту речовини в посуд розміром в пінту») (ТТЕМ, с. 384). З тим, що людина повинна розвивати свої здібності, погоджується і прислів'я *Wine in the bottles doesn't quench thirst*, яке уподібнює здібності до вина в пляшці-людині, яке не втамує спраги, якщо залишається в умістищі (ТТЕМ, с. 448). Українська ідіома говорить, що якщо думка «не вміщується» в голову-макітру, її потрібно туди «втовкти»: *втовкти в макітру* «частим повторенням домогтися розуміння» (ФСУМ, с. 140).

Показником розумових здібностей може бути й манера людини говорити. Вербалізація балакучості взагалі стане предметом розгляду нижче, зараз же обмежимося лише наведенням номінативних одиниць, що характеризують саме ментальний стан особи. Англійське прислів'я в різних варіаціях стверджує, що дурні люди створюють найбільше шуму. Людина в подібних пареміях уподібнюється до порожньої посудини: *Empty vessels make the most sound* (DAI, с. 186); *Empty vessels make the most noise* (ТТЕМ, с. 333). Нерозумну людину порівнюють, як зазначалось раніше, з розбитою посудиною, яка упізнається в тому числі і за манерою говорити: *Cracked pipkins are discovered by their sound* (ТТЕМ, с. 333). Англійським прислів'ям відповідає українське *Порожня бочка гучить, а повна мовчить* (АУФС, с. 302), що ототожнює дурну та розумну голову із пустим/повним умістищем. У народному стійкому порівнянні виїхав як баба зо ступою (ССНП, с. 10) також використовується назва посуду на позначення дурниці.

Найменування вмістищ можуть використовуватись і для актуалізації значення «велика кількість якоїсь нісенітниць» в порівняннях, що вказують на дуже дурну людину: *дурний як десять бочок дьогтю* «дуже дурний» (ССНП, с. 18); *розумний як сто бочок арештантів* «дурний» (ССНП, с. 18).

Номінації посуду в обох зіставлюваних мовах можуть бути засобами вербалізації стану, в якому знаходиться людина, позначати емоції та ситуації, в яких опиняється особа.

Емоційний стан людини може бути позначений шляхом ототожнення особи з умістищем, яке розігрівають на вогні. Нагрівання горщика в таких виразах стає образом для позначення «розігріву» пристрастей. Показовими в цьому плані є англійські фразеологізми *to put the pot on* «розсердитись», *to have the saucepan on the fire* «бути готовим до сварки»; *Little pot is soon hot* «дурні люди швидко виходять з себе» (ТТЕМ, с. 449). Те, що пристрасті легко передаються від однієї людини до іншої, вербалізується в іншій ідіомі, яка використовує той же образ розігріву посудини: *one pot sets another boiling* букв. «один горщик спричиняє кипіння іншого» (ТТЕМ, с. 349). Людина, що охоплена гнівом, часто сама собі шкодить, про що йдеться у порівнянні, яке походить від античної байки про ведмедя, який опікся об чайник. Предмет посуду в даному випадку асоціюється з будь-яким нещастям: *like the bear and the kettle* (ТТЕМ, с. 392).

Українська мова також використовує образ розігріву посуду для позначення гніву, сердитого стану: *кипить як холодний самовар, розходився як холодний самовар* «безпричинно сердиться» (ССНП, с. 131). Із розжареним умістищем, перебуванням у ньому, процесом приготування їжі пов'язані й інші звороти, що виражають гнів, нервування, небажання: *мов у казані кипіти* (РУССВ, с. 418); *дмеця як легке в горщку* (УПП, с. 84); *підстрибує як сало на сковорідці* «сердитий» (ССНП, с. 130); *шкварчить як вишкварок на сковороді* «нервує» (ССНП, с. 23); *хочеться як грішнику до гарячої сковороди* «зовсім не хочеться» (ССНП, с. 42). Фразеологізм *лізти у пляшку* «сердитися, гніватися» може передавати ідею того, що людина своїм безпідставним гнівом заводить себе у безвихідне становище-пляшку (ФСУ, с. 439).

Українська мова використовує номінативні одиниці з компонентом посуду і для позначення інших емоцій. Фразеологізм *не в своїй тарілці* «незручно, невпевнено, зніяковіло» вербалізує сприйняття себе в суспільстві як в умістищі (ФСУ, с. 878). Вираз *розклеївся як діжка на сонці* (ССНП, с. 47) ототожнює людину, що плаче, із просмоленою діжкою, що плавиться під сонячними променями. Зворот *виглядає як заєць у ступі* «переляканий» (ССНП, с. 57) актуалізує перебування суб'єкта в незвичному для нього локусі. Здивований стан позначається шляхом називання характерної психосоматичної реакції з уподібненням очей до предмета посуду:

виприщив очі як баньки «дивиться тупо, здивовано» (ССНП, с. 104); використанням посудини не за призначенням: *чудеса в решеті* (ФСУ, с. 958); *дивиться наче тарілку проковтнув* «здивований, переляканий» (ССНП, с. 149). Певний емоційний стан описаний і в компаративі *побілів як вільхова довбня* «почервонів» (ССНП, с. 48).

З уявленням про людину як про «вмістище» для почуттів, емоцій, пристрастей пов'язаний і стійкий вираз *to bottle up emotions* «приховувати почуття» (ТТЕМ, с. 448), який використовує типовий для англійської мови механізм конверсії. У той же час народна мудрість рекомендує не стримувати емоції, а тим чи іншим способом випускати їх, порівнюючи цей процес із горщиком, який википає і, тим самим, охолоджує себе: *When the pot boils over it cools itself* (ТТЕМ, с. 349). Якщо ж горщик-людина переповнюється вмістом-почуттями, це призводить до емоційного зриву-кипіння, що відображено у паремії *When the pot's full it will boil over* (ТТЕМ, с. 349).

Мотив «людина – вмістище» простежується й у фразеологізмах, які використовують назву посуду на позначення настрою, емоційного стану, нещастя, гіркої долі, страждань, клопоту: *a cup too low* «безрадісний стан» (ТТЕМ, с. 449). *a sore cup (of tea)* «сумна подія» (EDD, т. 6, с. 47); *гірка чаша* (УРФТС, с. 33, с. 121); *випити гірку чашу, повний ківш лиха, черпнути ківш лиха, випита до дна чаша лиха, узнати почому ківш (корець) лиха* (ФСУ, с. 97-98, с. 374). Етимологічно всі наведені вирази є похідними від звернення Ісуса Христа до Бога-Отця: *this cup pass from me/нехай обмине ця чаша мене* (Біблія, Матвія 26:39). Через своє біблійне походження, такий образ став інтернаціональним і зафіксований в обох зіставлюваних мовах. Відзначимо, що той самий образ гіркої чаші в поєднанні з дієсловом «розбивати» може антонімічно позначати і радість: *to break the cup of sorrow* «радіти» (EDD, т. 1, с. 391).

Інший уривок із Біблії став джерелом для інтернаціональних фразеологізмів *переповнити чашу терпіння/to make the cup run over* (АУФС, с. 657); *переливати чашу через вінець* (ФСУ, с. 130); *The last drop makes the cup run over* «остання крапля переповнює чашу» (ТТЕМ, с. 335), в яких людина знову ж таки порівнюється із вмістищем, яке переповнюють через край емоції-вміст.

Значна кількість номінативних одиниць із компонентом назви посуду використовується для позначення неприємної ситуації, у якій опиняється людина, нещастя, небезпеки, сумної події тощо. Асоціація неприємностей, у які потрапляє особа, з розжареними предметами посуду реалізується у фразеологічному звороті *out of the frying-pan*

into the fire «із поганої ситуації у ще гіршу» (DAI, с. 482). Нещасливий розвиток подій асоціюється з википанням горщика, про що йдеться у виразі *The pot will boil over* (ТТЕМ, с. 349). Відправити до *горщика*, тобто піддати температурній обробці, кип'ятінню, варці викликає стійку асоціацію із знищенням, що вочевидь пов'язано з абсолютною зміною будь-якої речовини після такої обробки, появою нових властивостей. На підтвердження цієї думки наведемо ряд номінативних одиниць: *in the pot* «перебувати в біді» (EDD, т. 6S, с. 24); *in the melting-pot* «бути в процесі змін» (ТТЕМ, с. 4); *поваритися в котлі* «побути тривалий час у якому-небудь складному становищі» (ФСУ, с. 392; 242). Просіювання крізь сито також може вживатись як образ неприємностей у виразі *пройти крізь сито і решето* (ФСУ, с. 706).

Із нещастям, неприємностями асоціюється і власне пряма руйнація, розбивання посуду, що відображено у фразеологізмах *another double-mug broke* «ще одне нещастя» (ТТЕМ, с. 332); *to break china* «влаштувати безлад» (АУФС, с. 156). Розбитий глечик може метафорично позначати і кінець життя, що зазначено у виразі з Еклезіаста 12:6 *The pitcher is broken at the fountain/при джерелі розіб'ється глек*.

Образ битого посуду викликає асоціацію з досвідченою людиною, яка багато пережила, яку так просто не зламати: *Битий посуд два небитих переживе, Череп'я живе довше як цілий посуд* (РУССВ, с. 40).

В українській мові мотив руйнації, невдачі також може бути виражений через інші сталі вирази з компонентом посуду. Компаратив *пропало як бочкою викотив* «повністю знищене» (ССНП, с. 18) реалізує ознаку величини та ваги вмістища; вираз *ухватив як панського самовару* «зазнав невдачі» (ССНП, с. 131) актуалізує мотив зазіхання на чуже; стійке порівняння *як собаці в корито* «марно пропало» (ССНП, с. 143) використовує вмістище як локус для розгортання дії.

Образ розбитого *корита*, як чогось нікчемного, непотрібного реалізується у фразеологічному звороті *коло розбитого корита* «без того, на що розраховував, на що сподівався, чого домагався» (ФСУ, с. 390).

Ідіома *a cup of tea* у поєднанні з відповідним атрибутом також може позначати сумну, неприємну подію, стан: *a sore cup (of tea)* (EDD, т. 6, с. 47). Проблемна ситуація описується і зворотом *a fine kettle of fish* (DAI, с. 212), порівнюючи турботи з вмістищем з рибою.

Неприємним, на нашу думку, є і стан, коли людина позбавлена належного вибору, повинна обирати найгірше, що вербалізується шляхом використання образу вмістища з певним вмістом лише на дні: *to scrape the bottom of the barrel* букв. «шкребти дно діжки» (DAI, с. 585), *the bottom of the barrel* «найгірше становище людини» (DAI, с. 56).

Ще одним із варіантів неприємної ситуації є перебування у повністю відкритому для спостереження стані, відсутність приватності, що позначається шляхом асоціації з чашею акваріуму, перебуванням на відкритому вмістищі: *in a (goldfish) bowl* (ТТЕМ, с. 296). Протилежний образ *підвернути під корито* «позбавити привілеїв, влади» ймовірно пов'язаний з ідеєю обмеження можливостей людини через перебування в умістищі (ФСУ, с. 631).

Номінативні одиниці з компонентом посуду також вживаються на позначення втраченої нагоди: *slip between the cup and the lip* «втратити нагоду, можливість» (АУФС, с. 869); стану готовності/не готовності: *not to have to look for the ladle when the pot comes a-boil* букв. «не мати потреби шукати черпак, коли горщик закипає» (EDD, т. 3, с. 499).

Небезпека, що загрожує особі, описується порівнянням із сидінням на посудині з небезпечним вмістом: *sitting on a powder keg* (DAI, с. 610); *сидіти на порохівій бочці* (ФСУ, с. 47).

Загалом же, якщо людина потрапляє в неприємну ситуацію, народна мудрість рекомендує швидше забути те, що не може бути виправлене, і полишити уламки глечика-проблеми: *Where the pig is broken, let the shards lie* (ТТЕМ, с. 333). Схожа ідея передається і паремією *Cursing and swearing never pieced the broken pot yet* «сварка та прокляття не залагодять розбитий горщик», горщик у наведеному прислів'ї вживається на позначення будь-яких неприємностей (ТТЕМ, с. 333).

Манера поведінки та характер особи також можуть бути актуалізовані шляхом уподібнення до предметів посуду та їх функціонування. Так, характер та його прояви у поведінці особи уподібнюється до вмісту людини-посудини: *Тим бочка смердить, чим налита; Чим горщик накупів, тим буде смердити* (УПП, с. 132). Англійське прислів'я говорить *Character is a kettle that, once mended, always nEDDs repairs* «характер – це чайник, одного разу запаятий, весь час потребує ремонту» (272, с. 60).

Шумна, галаслива поведінка в обох зіставлюваних мовах прирівнюється до торохтіння порожньої посудини. Англійські назви

hollow-pot (EDD, т. 3, с. 211); *chatter-mug* (EDD, т. 6S, с. 211) ототожнюють балакучу людину з посудиною. Подібним чином відбувається порівняння і в українській мові: *торохтить як порожня діжка по мості* (ССНП, с. 47); *торохтить як віз з горшками* (ССНП, с. 24). Фразеологізм *переливати із пустого в порожнє* «вести малозмістовні, пусті розмови» імплікує наявність двох умістищ, не називаючи їх (ФСУ, с. 618).

Швидка манера говорити асоціюється з засипанням чогось у порожнє вмістище: *засипав як горохом у бочку* (ССНП, с. 40). Шум та галас в українських стійких порівняннях уподібнюється до нагрівання та кипіння вмістища: *зашумів як окріп у горщику* (ССНП, с. 41), *воркоче як окріп у горщику* «про буркїтливу людину» (ССНП, с. 105). Із розбитою посудиною асоціюється слабкий хрипкий голос у компаративному звороті *голосний як розбитий горнець* (ССНП, с. 18). Мотив малозрозумілого, глухого, повільного, млявого голосу реалізується в порівняннях *мне язиком неначе баба лемішку в макітрі тре* (ССНП, с. 169); *як у бочку дме* (ССНП, с. 18). Грубий, гучний голос вербалізується в компаративах *говорити як з бочки, гудіти як з бочки* (ФСУ, с. 46-47). В англійській мові образ вітру, який дме в пляшці, породжує асоціацію з пустими розмовами: *like wind in a bottle* (ТТЕМ, с. 335).

Мотив безладної метушні, приділення надмірної уваги дрібницям реалізується в компаративних фразеологізмах *носить як дурень з ступою, носить як дурень з довбнею, носить як баба з ступою, носить як чорт з ступою* «приділяє надмірну увагу» (ССНП, с. 51, с. 10, с. 163).

Несумісність стихійного природного явища та невеличкою вмістища актуалізується в ідіоматичних зворотах на позначення великої уваги до не вартих того питань: *a tempest in a teacup* (DAI, с. 687); *a storm in the teacup* (ТТЕМ, с. 335); *буря в склянці води* (УРФТС, с. 17). Іншим образом, що передає таку ж ідею, є проста дерев'яна посудина, яка не варта навіть розмов про неї – *much matter of a wooden trencher* «багато шуму через дрібницю» (ТТЕМ, с. 335). Майже те ж саме значення передається і шляхом асоціації із спалахом на сковорідці під час приготування їжі: *a flash in the pan* (DAI, с. 217).

Мотив метушні, неспокоїної поведінки передається асоціацією з перебуванням об'єкта в незвичному локусі-вмістищі, підігрівом такого вмістища на вогні: *hopping like a roach in a skillet* (ТТЕМ, с. 229); *buzy as popcorn on a skillet* (DAI, с. 76). Ціла група англійських фразеологізмів для передачі ідеї неспокою використовує мотив

перебування комахи в посудині: *as fast as a midge in a pot* (EDD, т. 6, с. 229); *bumman about like a bee in a bottle* (EDD, т. 1, с. 439); *as buzy as bees in a basin* (EDD, т. 1, с. 219); *buzy and merry as a bumbledore in a pitcher* (ТТЕМ, с. 335).

Для української мови також характерне вживання назви посуду як локусу при позначенні неспокійної поведінки, жвавості, моторності: *вертиться як м'яло по макітрі* «моторно, жваво» (СШП, с. 99); *сидіти як на гарячій сковороді* (РУССВ, с. 229); *скаче як вишкварок на сковороді* «про жваву, рухливу людину» (СШП, с.23); *вертиться як чорт у боклазі* «безладно метушиться» (СШП, с. 162); *колотиться як у боклазі вода* «неспокійно поводитьсь» (СШП, с. 17); *як у казані кипіти* (УРФТС, с. 277). Наведені назви мотиваційно пов'язані з господарською діяльністю (приготуванням їжі), перебуванням у незвичному вмістищі, інстинктивним прагненням вийти за межі свого вмістища.

Інші специфічні риси поведінки людини також можуть бути відображені завдяки використанню номінацій посуду. Обережна поведінка прирівнюється мовною свідомістю до перенесення повної чаші в прислів'ї *Full cup must be carried steadily* (АУФС, с. 365). Обережного ставлення до себе вимагає і розбитий посуд, що вербалізується в українському компаративному фразеологізмі *обходиться як з розбитим горшком* «поводиться обережно» (СШП, с. 40).

Засобами інших українських стійких порівнянь виражається пихата манера поведінки, хитрість, жорстокість, удавання і т.д.: *приндиться наче насіння на сковорідці* (СШП, с. 99); *крає серце як на тарелі* «завдає болю, мучить» (СШП, с. 135); *пройти крізь сито і решето* (ФСУМ, с. 187); *вертиться як в'юн на сковорідці* «хитрує» (СШП, с. 34); *іскладний як чортяка в мисочку* «прикидатись покірним» (СШП, с. 164). Жадібність може бути позначена через образ прагнення отримати велике вмістище чи декілька посудин звичайного розміру *Хоч діжку з тістом оддай, то ще буде клясти, що важко нести* (УПП, с. 111). Хитрість людини уподібнюється до неможливості спіймати що-небудь в обмеженому вмістищі: *і в ступі не влучиш (не втовчеш, не потрапиш, не впіймаєш), і в ложці води не впіймаєш* (ФСУ, с. 138).

Намагання бути незалежним у своїх діях також притаманне більшості людей, що знаходить своє відбиття в мовних одиницях. Прислів'я *Let every tub stand its own bottom* (DAI, с. 192) наголошує, що кожна діжка-людина повинна стояти на своєму денці-позиції.

Прагнення не бути залежним від інших реалізується в паремії *Not to hold one's dish under that ladle* букв. «не тримати свою тарілку під чийось черпаком» (EDD, т. 3, с. 499).

У той же час народна мудрість знає, що людина може бути спокійною та безтурботною, що також знаходить своє відображення через порівняння з посудом чи його частиною: *loose and careless like the leg of a pot* «вільний та безтурботний як ніжка горщика» (ТТЕМ, с. 334); *as calm as a milk bowl* «спокійний як молочна миска» (ТТЕМ, с. 132). Пояснюються такі порівняння належністю номінацій посуду до предметної сфери, для якої категорія «неістота» і, відповідно, нездатність мати почуття є ключовим поняттям.

Характерним для поведінки людини є намагання приховати свої негативні риси, що знаходить відображення у звороті, який порівнює особу із розколотою чашею, яка стоїть на полиці цілою стороною вперед: *keeping the best side out like the broken bowl on the dresser* (ТТЕМ, с. 333).

Риси характеру та дії людини не залежать від її зовнішнього вигляду, привабливість умістища може приховувати поганий вміст. Вербалізується така думка у прислів'ях, що прирівнюють особу до гарного чи брудного вмістища: *Folk often get a good meal of a dirty dish* «нечисті та аморальні люди здатні на гарні вчинки»; *You can't tell the marmalade from the label on the jar* «за зовнішністю неможливо оцінити людину» (ТТЕМ, с. 333, с. 362). Схожа ідея закладена і в паремії *Poison is poison though it comes in a golden cup* «не дозволяй гарній зовнішності приховати внутрішню сутність» (ТТЕМ, с. 258).

Про важливість внутрішнього вмісту, а не привабливої оболонки, говорить і українська народна мудрість, наголошуючи на тому, що головним є не саме вмістище, а його наповнення.. М. Номис наводить прислів'я, які стали відповіддю запорожців «великим панам на столиці»: *З корита їли та у волі жили – ніякого горя не знали. Хоч з корита, та до сита, а ви з блюдів, та худі* (УПП, с. 48). Воля у виборі того, з якого посуду вживати їжу, може бути навіть символом відкидання умовностей, обмежень вищого світу, ознакою свободи у повсякденному житті. Схожий мотив закладений і в інших пареміях: *Що з тих кубків, як повні сліз; І чарка нова, та горілки нема; Наша душа наісця і з ковша* (УПП, с. 50, с. 240, с. 249); *Єсть молоко, буде і горнятко* (СУМ, т. 1, с. 313).

Уподобання, преференції особи виражаються за допомогою ідіоми *a cup of tea*, яка в різних контекстах позначає і те, чого людина

бажає, потребує, і те, що їй не подобається: *just one's cup of tea; not one's cup of tea* (DAI, с. 364, с. 457).

Поведінка людини може спричинити і руйнацію того оточення, в якому вона перебуває, негативні риси характеру впливають на всіх тих, з ким вона спілкується: *The rotten apple spoils the barrel* (DAI, с. 569); *One ill wEDD mars a whole pot of pottage* (ТТЕМ, с. 348); *влити в бочку меду ложку дьогтю* (ФСУ, с. 47).

Тривала ризикована поведінка призводить до того, що людина-гличик наражається на небезпеку і, кінець кінцем, буде покарана. Ця ідея закладена як в англійських, так і в українських пареміях, які базуються на однаковому образі: *The pitcher that goes often to the well comes home broken at last, The pig gangs to the well till a day* (ТТЕМ, с. 333); *Пішов гличик по воду тай голову там положив; Грай, грай, гличику, вушка збудеш; Доти гличик воду носить, доки йому вухо не урветься* (РУССВ, с. 119-120); *Повадився кухоль по воду ходить (поки йому вухо не відламали); До часу дзбан воду носить* (АУФС, с. 759).

Наведемо також стійкі порівняння, які наголошують на таких рисах характеру людини, як любити поїсти, прагнення менше працювати, але більше їсти: *здібний як віл до корита «любить поїсти»; допавсь як віл до корита «жадібно їсти»; пріє як попівський наймит при мисці «ліниво працює, але старанно їсть»* (СНП, с. 25, с. 99).

Дослідження відображення ментального та емоційного світу людини крізь призму інших лексико-тематичних груп виглядає перспективним, оскільки дозволяє визначити національно-специфічні культурні моделі семантичної деривації різних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Лакофф, Дж., & Джонсон, М. (1990). *Метафори, которми мы живем*. In *Теория метафоры* (с. 387-415). Москва: Прогресс.
- Селіванова, О.О. (2004). *Нариси з української фразеології*. Черкаси: Брама.
- Толстая, С.М. (2008). *Пространство слова. Лексическая семантика в общеславянской перспективе*. Москва: Индрик.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- АУФС: Баранцев, К.Т. (2005). *Англо-український фразеологічний словник*. Київ: Знання.

- РУССВ: Вирган, І.О. (2000). *Російсько-український словник сталих виразів*. Харків: Прапор.
- СД: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Т. 1.* (1995). Москва: Международные отношения.
- ССНП: Юрченко, О.С. (1993). *Словник стійких народних порівнянь*. Харків: Основа.
- СУМ: Грінченко, Б.Д. (1958-1959). *Словарь української мови у 4 т.* Київ: Вид. АН УРСР.
- УПП: *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (укл. М. Номис). (2004). Київ: Либідь.
- УРФТС: Олійник, І.С. (1991). *Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник*. Київ: Радянська школа.
- ФСУ: *Фразеологічний словник української мови* (уклад. В.М. Білоноженко та ін.) (1993). Київ: Наук. думка.
- ФСУМ: Ужченко, В.Д., & Ужченко, Д.В. (1998). *Фразеологічний словник української мови*. Київ: Освіта.
- DAI: Spears, R. (2005). *Dictionary of American idioms and phrasal verbs*. New York: McGraw Hill.
- EDD: Wright, J. (1898-1905). *The English Dialect Dictionary in 6 vol.* London: Published by Henry Frowde.
- ТЕМ: Wilkinson, P.R. (1993). *A thesaurus of traditional English metaphors*. London; New York: Routledge.
- WW: Rawson, H. (1989). *Wicked words*. New York: Crown Trade Paperbacks.

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
МЕНТАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 3

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S MENTAL SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 3

Формат 60x84¹/₁₆.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Ум. др. арк. 7,1. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27